

ДЫННЭЭХ ДОБОР

Санардыныгта бииги Эдыгээн оройуонуттан урукку чекист Владимир Антонович Константинов суруйбут ахтыларынын копияларын туттубут.

В.А. Константинов 1900 сыллаахха ыам ыйын 25 күнүгэр Бүлүү куоратыгар сулууспалаах дьэ кэргэнигэр төрөөбүт. Омугунан нуучча. 1924 сылтан БСК(б)П чилиэнэ. Гражданскай сэрии актыбынай кыттылааба. 1918 с., Дьокуускайга, Колчак хааннаах диктатуратын саҕана, реальнай училищеҕа үөрэнэ сылдыбыт. 1918-19 сс. кистэлэнинэн үлэлээбит большевистскай тэрилтэҕэ кирибит уонна үөрэнээччилэр ортолорутар агитационнай-пропагандистскай үлэни ыппыт. Онуучилище администрацията билэн, үөрэдиттэн урайарга күһэллбит.

1920 с. Нам улуунун революционнай-байыаннай сэбиэтигэр секретарынан аһаммыт. Ити сыл бэс ыйыгар Кыһыл армия Дьокуускайдаагы гарнизонугар штабка үлэҕэ ылыллыбыт.

1920-21 сс. саа тутан үрүн бандыыттары утары кыргыһыларга быһаччы кыттыбыт, 1926-1930 сс. Советскай былааһы утарар контрреволюционердары утары охсуһууга сылдыбыт.

Владимир Антонович отучча сыл устата 1922-1951 сс. Ис дьыала министерствотыгар оперативнай үлэҕэ Дьокуускайынан, Верхоянскайынан, Амманан, Бүлүүнэн, Өймөкөөнүнэн сылдыбыт. 1942 сыллаахтан Эдыгээн оройуонугар бастаан оперуполномоченнайынан, онтон милиция отделын начальнигынан үлэлээбит.

Советскай Правительство кинини Ленин, Бойобуой Кыһыл знамя, Үлэ Кыһыл знамята, Кыһыл сулус орденнарынан, элбэх медалларынан наҕараадалаабыт.

Владимир Антонович тыыннааҕар суруйан хаалларбыт ахтылара уонна кини туһунан 1984 сыллаахха Дьокуускай куоракка тахсыбыт «Они были первыми» диэн кинигэҕэ «За преданность пролетарской революции» диэн очерка бииги улууспут Советскай былаас бастакы сылларааҕы историятын сырдаттыга урук биллибэтэх элбэх тугэннэрибитин сырдатар. Ол курдук М.К. Аммосов, Куонта Кириэскэ улуус кулубата Матвей Ядрихинскай революцияны утары саагабарын арыыйы тустарынан сиһилии кэпсээнэр. Кини 1968 с. тохсунньу 3 к. М.К. Аммосов туһунан суруйбут нууччалыы ахтытыттан кылгатын тылааһтаан билиһиннэрбин.

х х х

1914 сыллаахха мин төрөппүттэрбинэн Дьокуускай куоракка олорбутум, реальнай училище иккис кылааһыгар үөрэнэrim. Ол саҕана М.К. Аммосовы кытта аан бастаан учуутал семинариятын үөрэнээччилэрин ортолорутар омос көрсөн билсибитим.

Истиигник билсиһиит кэлин Нам улуунун балыһатыгар үлэлиир бииги күтүөппүт И.И. Эверстовтан сиэттэрэн төрүттэммитэ. Кини Максимга дьонуттан ас, харчы киллэрэрэ. Демократическай өйдөөх санаалаах киһи этэ. Революция иннинэ кистэлэн литератураны 10 «сокуоннайа суох» уура сылдыбытын иһин эппиэккэ тардыллан хаайылла сылдыбыт. Советскай былаас буолбутун кэннэ дойдутугар эппиэттээх дуоһунастарга үлэлээбит.

Максим куруук күлэ-үөрэ сылдыар, түргэн туттуулаах-хаптылаах этэ. Билсиэн баҕарбыт киһитин бэйэтигэр хайаан да сыһыарар аламаҕай майгылаада, оннук дьэпкэ өйдөөбө. Үөрэх сыла бүппүтүн кэннэ 1915 сыллааҕы сайын мин Намга тахсыбытым. Ити саҕана Максим бэйэтин дьонугар Хатырыкка баара. Куоракка кириэн иһэн кини куруутун

биһиги күтүөппүтүгэр тохтуура. Элбэҕи аахпыт-истибит буолан билэрэ-көрөрө үгүс этэ, аан дойду бастакы империалистическай сэриитин туһунан үчүгэйдик билэрэ.

х х х

Максим ыччаттар уонна үлэһит бааһынайдар ортолоругар өрүүтүн сылдыра өссө оччолортон биллэрэ. Итини биир түгэн да ырылхайдык бигэргэтэр.

1916 сыллаахха саас Максим дьонуттан Дьокуускайдаан иһэн, куолутунан, биһиги күтүөппүт аахха тохтообута. Биһиги балыктыы уонна кустуу бараары оносторбут. Бадарааннаах аппатыгар туран оночобутун сымалалыырбыт. Онно кыра дулҕалаах үрүүэни туоруур сирдийэ талаһа баара. Ити талаһанан соҕотох киһи эрэ туоруура, утарыта көрсүстэххинэ кыайан ааһыспаккын. Туорааты кытары маастар Баһылай атынан хамсатар миэлинсэтэ баара. Бу миэлинсэҕэ Куһаҕан Ыал уонна Хамаҕатта нэһилиэктэрин олохтоохторо бурдуктарын мэлиттэрэллэрэ.

Биһиги оночобутун оносто турдахпытына хайы-үйэ улаханлык итирбит Нам улууһун полицейскай надзирателэ П.П. Васильев фельдшер Уткиналыын биһиэхэ тийэн кэлбиттэрэ уонна ону-маны кэпсэппитэ буола турбуттара. Ити кэмн-э миэлинсэ диэкиттэн муостаҕа сымнаҕас майгылаах Петрушка (Петр Винокуров) санныгар куул аһара курдук мээккэ бурдугу сүгэн үктэммитэ. Васильев Петрушканы көрөөт да утары барбыта уонна талаһаттан түннэри анһан түһэрбитэ. Батараак эрэйдээх тобугар диэри бадараанна батары түспүтэ, бурдуга ууга барбыта.

Максим тута уордайа түспүтэ:

— Ити киһини тоҕо атаҕастыыгын! — диэн надзирательга хаһытаабыта.

Полицейскай наһаа абарда быһыылааҕа. Сирэйэ-хараҕа түрдэстэн, ыгыччы кыһыран баран Максимга ойон кэлбитэ уонна сааммыта:

— Мин эйигин сибилигин тутан хаайыам! Эн политическайдарга сылдыаргын, Никольскай уонна Хатын Арыы политсылынайдарын кытары куодуруһаргын, кинилэртэн туохха үөрэнэргин өртөн билэбин!..

Онно сорохтор Максимы дьон ортотун диэки үтүрүйдүлэр, Оттон сорохторо полицейскайы уоскутан, ааттаһан бардылар. Манна Иван Николаевич Колмогоров, Петр Семенович Шапошников(кэннэки иккиэн кыһыл партизаннар уонна советскай-партийнай үлэһиттэр), Федор Никифорович Харитонов, фельдшер Эверстов уо.д.а. бааллара. Васильев кинилэри иста да барбатаҕа. Өссө тэбиэһирэн туран хабарҕата хайдарынан хаһытаабыта:

— Көрдөһө сатааман! Эһиги бэйэҕит эмиэ бууннуугут! Мин эһигини барыгытын үчүгэйдик билэбин. Сип-сибилигин Дьокуускайдыам уонна бууннаабыккытын тыллыам!

Ити икки ардыгар биһигини тула элбэх киһи үмүөрүһэн барбыта. Васильев кинилэртэн кими эрэ ыныран ылбыта да паара аты көлүйөн дьиэтигэр илдьэ охсоллорутар бирикээстээбитэ. Бэйэтэ дьону саана-саана дьиэтин диэки ахчаналыы турбута. Ол эрэри кини дьиэтигэр тийбэккэ эрэ, аҕабыыкка туораан түүнү быһа арыгылыы олорбут. Сарсыныгар били тойооску күнүүлээһингнэ түбэһэн аҕабыытыныын иирсибит сураҕа иһиллибитэ. Ол түмүгэр кини Дьокуускайдаабатаҕа. Ити түбэлтэ кэнниттэн биһиги тыыбытын кытары бодьуустаһа да барбатахпыт. Дьиэбитигэр тарҕаспыппыт. Максим куоракка бараары тиэтэйэрэ. Ити дьиикэй атаҕастабылтан наһаа абарбыт этэ. Дьокуускайга бараары туран эппит тылларын субу баардыы өйдүүбүн:

— Дээ буолаахтаатаҕа... Ол эрэри аахсар кэм кэлиэ, норуоту атаҕастааһыннарын иһин эппиэттиир күннэрэ үүнүө! — диэт, Максим тимир атын миинээт, куораттаан хаалбыта.

Аҕыйах хонугунан мин эмиэ, салгыы үөрэнэ, төрөппүттэрбэр куораттаабытым.

... 1918 с. саас буржуазией уобаластааҕы сэбиэт Дьокуускайдааҕы рабочайдар депутатгарын Сэбиэтин састаабын туганхаайаргауураахтааһаарбыта. Онно Аммосов, рабочайдар депутатгарын Сэбиэтин ситэриилээх комитетын биир актыыбынай чилиэнэ, большевик буоларын быһыыгынан, тутуллубута уонна Дьокуускайдааҕы түрмэҕэ хаайыллыбыта. Түүнүктээх түрмэҕэ да сыгтар М. Аммосов революционной үлэтинтох топпотоҕо. Кини быыс-арыг булан сатаан куораты кыпта сибээстэһэрэ, куоракка уонна улуустарга баар революционной санаалаах табаарыстары Саха сириг буржуазнай-эссеровскай правительствотын, «Саха сириг ыраахтааҕыта» В. Соловьеву утары охсуһарга ынырара. Холобур, быстахтыкыллааха, Максим Аммосов миэхэ (миноччолорго Намна эгим) уонна Иван Федотович Решетниковка (Мулту уола), Куһаҕан Ыал киһитигэр, үрүг гвардия этэрээттэригэ рдоброволецтары утары үлэлииргэ ыйыы биэрбитэ. Ити соруудаҕы толорууга калин Намнааҕы кыһыл партизаннар этэрээттэрин командири ЧК ОГПУ үлэһитэ Гаврил Ионович Эверстовтыын уонна урукку кыһыл партизан Иван Николаевич Колмогоровтыын олохгоох 12 нэһилиэнньэни үрүг гвардияҕа барбат иһин агитациялаабыппыг. Ол түмүгэр Нам улууһа үрүгнэргэ биир да доброволеһы биэрбэтэҕэ.

Саха сиригэр Сэбиэскэй былаас, Саха сириг большевиктарыг бэлэмнээһиннэринэн, 1919 с. ахсынньы 15 к. иккиһин чөлүгэр түһэриллибитэ. Киниги салайар күүһүнэн большевиктар буолбуттара. Онтон толорооччуларынан рабочайдар өйөөбүт байыаннай гарнизоннарыг революционной санаалаах байыастара буолбуттара. Мин бу улахан кыайыыга, ол күгнэртэн бу күгнэргэ диэри, Г.И. Петровскай, Серго Орджоникидзе тэгинэн Максим Кирович Аммосов ыспыт революционной сизмэтин үтүөтүг-өһөтүг өйдүүбүг.

Саха сириг биллиилээх революционера М.К. Аммосов сыылкаҕа да, полиция кэтии сылдыарыг үрдүгэн, Улуу Октябрскай социалистическай революция 1917 с. биллэрбит бэрээдэктэриг чөлүгэр түһэрэр иһин улахан революционной үлэни ыппыта. Колчак фронтун туораан В.И. Ленингэ тийгэ сылдыбыта.

Сэбиэскэй былаас Сибииргэ кыайбытыг кэнниттэн М.К. Аммосов Красноярскай уонна Иркутскай куораттарга Ыччат Коммунистическай Союзтарыг тэрийсигитэ. Россия ыччатыг Коммунистическай Союһун биир ньыгыг кэккэтигэр киирэн Саха сириг комсомолун тэрийэр туһунан телеграмманы М. Аммосов ыппыта. Ол курдук 1920 с. саас Саха сириг комсомола үөскээбитэ. Кнниги бастакы тэрийээчигэнэн Колчак саҕана Дьокуускайга кистэлэнбольшевиствскай тэрилтэ чилиэнэ А.Е. Кугаевскай буолбута.

х х х

М. Аммосов партия губкомун уонна обкомун секретари буола олорон улахан хаһаайыстыбаннай уонна культурней тутуунан, үлэһиттэри политическай өттүгэн иитиигэн дьарыктанарыг тэнэ араас саагыбардары уонна атыг контрреволюционной сыдыааннар күөрэйиилэриг хам баттыырга улахан болжомтотуг уурара. М. Аммосов гражданскай сэриигэ Пепеляев генерал баандатыг урускаллааһыгна, саха народнай революционной добровольческой этэрээтиг байыаннай чааһыг политотделыг начальниге буолан туран, тус бэйэтигэн кыттыбыта.

х х х

Саха норуотун, Саха сириҥ үлэһиттэрин барыларын уонна партия уобаластааҕы комитетын волятын толорон, Максим Кирович Аммосов партия КК Саха сириҥ автономиятын туһунан быһаарсыбыта. Онон саха норуота улуу Ленин илиититтэн автономияны туппута.

Максим Кирович Саха сириҥ барҕа баайын туһаҕа таһаарыыга хаһан да өлбөөдүйбэт үтүөлээх-өһөлөөх. Биһиги, кырдыаҕас дьон, РСФСР Совнаркомун иннигэр Наукалар Академиялара Саха сиригэр 13 геологическай уонна да атын экспедициялары ытар туһунан боппуруоһу кини сирэй бэйэтэ туруорсубутун уонна ситиснитин билэбит.

М.К. Аммосов ханнык баҕарар киһиэхэ киһилии сыһыаннаһар улахан гуманист, доҕор уонна табаарыс этэ. Кини советскай-партийнай үлэһиттэри маассаттан тэйбэккэ интеллигенцияҕа, специалистарга болжомтолоохтук сыһыаннаһарга, ол инниттэн бэйэлэрин үлэлэригэр араас токурутуулары онорботторугар, киһиэхэ куолутугар эрэ сыһыаннаспакка үөрэтэрэ.

х х х

ОГПУ Саха сириҥээҕи отделын оччотооһу начальнига Н.В. Петров, партия обкомун кытары сөбүлэһиннэрэн, Верхоянскайга көбөн эрэр бандыыттары хам баттааһыны миэхэ сүктэрбитэ. Верхоянскайдыам иннинэ начальнигым партия обкомун секретарыгар М.К. Аммосовка киирэ сылдьарбар соруйбута.

Мин обкомга кэлэн Аммосовы көрсүбүтүм. Кини миигин уруккаттан билэрэ, онон доҕордуу көрсүбүтэ, быһыы-майгы тыһааһыннааҕын ыйбыта, билбэтэх-көрбөтөх хотугу сирбэр сэргэх уонна сэрэхтээх буоларбар сүбэлээбитэ. Ол курдук кини баанданы утары охсуһарга доброволецтары, Верхоянскай урукку партизаннарын хомуйарга, байыастар олохтоох нэһилиэнньэни түүрөйдээбэттэрин модьуйарбар эппитэ. Эһиги нэһилиэнньэбэ төһөнөн киһилии сыһыаннаһабыт да, олохтоохтор эһигини соччонон өйүөхтэрэ уонна бандыыттарга, тойотторго наймыланыахтара суоҕа, диэбитэ кини.

Итини тэнэ уокуруктааҕы салайар тэрилтэлэри кытта бастайааннай сибээһи тутуһарым, кинилэр Наукалар Академияларын экспедициятын салайааччы В.А. Невскайы уонна медпуун сэбиэдиссэйэ В.Т. Кривенкону кытта атааннаһыыларын тохтотууга болжомтобун уурарым наадалааҕын ыйбыта.

х х х

Верхоянскайга мин 1928 с. муус устар ыйыгар диэри олоҕубум. Командование уонна партия обкомун соруудахтарын, окрисполком председателэ М.В. Колмогоров уонна партия окружкомун секретара Н.Е. Слепцов көмөлөрүнэн соруудахтарбын ситиһиһилээхтик толорбутум. Контрреволюционнай баанда хаһан да күөрэйбэт гына урусхалламмыта.

х х х

Дьокуускайга эргиллэн кэлэн баран, куолубунан, партия обкомугар барбытым. Оччолорго обком секретара А.Г. Габышев этэ. Мин киниэхэ бакыат туттарбытым. Кини Верхоянскай уокурук политическай¹⁴ экономическай балаһыанньатын туһунан дакылааты уонна мин миссиям үчүгэйдик толоруллубутун туһунан ис хоһоонноох партия окружкомун уурааҕын билсипитэ. А.Г. Габышев совнаркомга М.К. Аммосовка телефоннаабыта. Аммосов киирэн кэлээт, миигин кытта дорооболоспута уонна, санныбын таптайа-таптайа, соруудаҕы үчүгэйдик толорбуппунан эбэрдэлээбитэ. Мин ити кэнниттэн Саха сириҥ биир

биллиилээх революционерын, салайааччытын, үлэһит киһи бастын доҕорун уонна табаарыһын көрсүбэтэҕим. Кини, сотору буолаат, Москваҕа партия киин комитетын дыһалыгар барбыта, — диэн В.А. Константинов ахтытын түмүктүүр.

«Ленин суола» хаһыат 1988 с. сэтинньи 1 к